

Ivan Marović

Novac Romana III. Argira u Arheološkome muzeju u Splitu*

Ivan Marović
HR, 21000 Split
Starčevićeva 24d

UDK: 737.1 : 904 (497.5) "654"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 15. 6. 1996.
Odobreno: 30. 12. 1996.

U spomen Frani Buliću

Ovaj članak obrađuje 59 histamenona bizantskog cara Romana III. Argira iz Numizmatičkog kabineta Arheološkog muzeja u Splitu. Autor ističe pojavu različitih oblika grafita na velikom broju obrađenog novca. Na isti način upozorava na činjenicu da je velika količina takvoga novca pronađena na području starohrvatske države, te njegovu pojavu objašnjava kao rezultat pojačane gospodarske aktivnosti u toj državi tijekom 11. stoljeća.

Ključne riječi: histamenoni, Roman III. Argir, ostava iz Klobuka, točke u lorosu, grafiti

---

* Tekst je objavljen na engleskom jeziku, u dva dijela; I. Marović, *The coinage of Romanos III Argiros in the Archaeological Museum in Split*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 87-89, Split 1998, 305-334; I. Marović, *The coinage of Romanos III Argiros in the Archaeological Museum in Split, Catalogue*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 90-91, Split 1999, 349-360.

Pojavu velikog broja novca bizantskog cara Romana III. Argira (1028. – 1034.) na području starohrvatske države već je ranije razmatrao Nikola Jakšić, koji je pobrojao sva nalazišta takvoga novca bez obzira je li novac bio sačuvan ili izgubljen.¹ Njegov rad se zasnivao na numizmatičkim podacima iz Arheološkog muzeja u Splitu (u daljnjem tekstu AMS), Arheološkog muzeja u Zagrebu (u daljnjem tekstu AMZ) i Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (u daljnjem tekstu MHAS). U istom tekstu objasnio je prisutnost tolikog broja ovog novca u Hrvatskoj kroz mnogobrojne posjete Konstantinopolju uglednog građanina Zadra po imenu Dobronja, kojega je bizantski car, u ovom slučaju Roman III. Argir, dvaput bogato nagradio. N. Jakšić je smatrao da je taj Dobronja bio „najvjerojatnije isti prokonzul Grgur“.²

U istom članku N. Jakšić ističe činjenicu da na istome području na kojemu je pronađen novac Romana III. Argira, novac njegovih prethodnika Bazilija II. i Konstantina VIII. koji su vladali više od 50 godina (975.-1028.), nije bio toliko brojan. Kao potvrdu gore navedenog, mogu naznačiti da primjerice u AMS-u, najbogatijem arheološkom muzeju u Hrvatskoj u pogledu bizantskih zlatnika, postoji samo 5 primjeraka novca ovih dvaju careva. Ipak, među brojnim novcem prethodnih vladara, tj. onih iz 10. stoljeća, u Numizmatičkom kabinetu AMS-a postoji 11 solida Konstantina VII. Porfirogeneta. Zastupljenost pojedinih bizantskih careva u navedenom kabinetu može se općenito odrediti kao raznovrsna, posebice ako se u obzir uzmu godine vladavina pojedinih careva. Ovo smatram zanimljivom prilikom za spomenuti da je broj bizantskih zlatnika (solida, tremissisa) u Numizmatičkom kabinetu AMS-a, počevši s Anastazijem (491.-518.) pa sve do Heraklija (610.-641.) znatan: 194 primjerka, ali količina prikupljenog novca odgovara godinama vladavine nekih od vladara. Dakle, postoji 27 primjeraka Anastazija, Justina I. – 11, Justinijana I. – 75, Justinijana II. – 41, Tiberija – 14, Mauricija – 11 i Foke – 6. Postoji samo 8 primjeraka koje su izdali Heraklije i njegovi sinovi. Za njih bi se trebalo naglasiti da je to bilo razdoblje razaranja Salone (oko 636. – 639.) nakon čega život u njezinom centralnom urbanom dijelu nije nikada više obnovljen.

Iz sljedećeg kronološkog razdoblja tijekom kojega su Hrvati stigli na jadransku obalu i iz razdoblja njihove afirmacije s pojavom prvog zapisanog spomena kneza Trpimira (oko 845. – 864.), tj. od Konstansa II. (641. – 668.) do Mihaela III. (842. – 867.), dakle iz razdoblja od 209 godina, kabinet posjeduje ukupan broj od 76 primjeraka. Najbrojniji su oni iz razdoblja Konstantina V. (741. – 775.), njih 48, te Teofila i njegovih sinova (829. – 842.), 17 primjeraka. Carevi čija je vladavina bila kraća od 2 do 7 godina nisu predstavljeni svojim novcem. Također postoje i carevi koji su vladali u duljem razdoblju, poput Lava II. (717.-741.), od kojeg postoji samo jedan primjerak, Konstantina VI. koji je vladao 22 godine, uopće nije zastupljen.

Postoje 73 primjerka iz razdoblja od Mihaela III., tj. od 867., do Romana III. Argira, razdoblja od 161 godine, od kojih 59 pripada Romanu III. Argiru, sa samo 11 primjeraka Konstantina VII. Porfirogeneta, dok iz primjerice vladavine duge 26 godina (Lav VI.) uopće nema primjeraka. Iz ranije navedenog potpuno je očito da primjerice iz razdoblja Justinijana I. (vladavina od 38 godina) postoji najveća količina zlatnika, što je razumljivo s obzirom na trajanje vladavine. Po broju primjeraka slijedi ga Roman III. Argir (1028. – 1034.) sa 59 komada, što ga izdvaja od ostalih careva.³

Roman III. Argir (1028. – 1034.) odabran je kao nasljednik Konstantina VIII. kao najistaknutiji predstavnik birokratske aristokracije Konstantinopolja, oženivši Zoe, kćer prije spomenutog cara. Prema G. Ostrogorskom, bio je “tipični aristokrat, dobro obrazovan i, iako u šezdesetima, još uvijek vrlo naočit”. Nedostajale su mu kvalitete vođe, no vodeći se za poznatim vladarima rimske i bizantske prošlosti, zaratio je i u Siriji doživio veliki poraz. G. Ostrogorski smatra njegovo odbijanje antiaristokratske politike koju je provodio Bazilije II. kao povijesno najznačajnije obilježje “njegove kratke i u drugom smislu nevažne vladavine“.⁴

Numizmatički kabinet AMS-a ima 59 histamenona tako nevažnog cara, što ga čini jednom od vodećih institucija na svijetu, ako ne i prvom, po broju novca Romana III. Argira. Sljedeća bi bila zbirka Dumbarton Oaks (u daljnjem tekstu DOC), sa 33 primjerka novca Romana III. Argira.⁵ (Ovo sam zaključio po literaturi koja mi je bila dostupna.) Uistinu, ako pratimo prodaju takvog novca u raznim numizmatičkim aukcijskim katalogima, čini se da se pojavljuju u malim količinama. Među novcem objavljenim na ovaj način, zabilježio sam jedan primjerak na kojem Bogorodica nema aureolu, kao i jedan primjerak sa 6 točaka u *lorosu*, dok većina ostalih ima četiri, povremeno 5 takvih točaka.⁶

Po općim značajkama histamenoni iz Numizmatičkog kabineta Arheološkog muzeja u Splitu vrlo su slični onima objavljenim do

3 Primoran sam smanjiti broj novca za koji se u literaturi spominje da se nalazi u Numizmatičkom kabinetu Arheološkog muzeja u Splitu (=AMS), koji sam prethodno naveo N. Jakšiću (62), jer u stvari postoji samo 59 primjeraka. Broj primjeraka je zasnovan na inventarnoj knjizi koju sam pripremio prije 40 godina. Greška se dogodila prilikom prepisivanja brojeva, kada sam skupinu od tri primjerka zabilježio dvaput. Ovu sam činjenicu otkrio nedugo nakon što sam podatke dao N. Jakšiću, ali kako je njegov članak već bio objavljen, grešku nije bilo moguće ispraviti.

4 Ostrogorski 1969, str. 306.

5 Grierson 1973, str. 715 – 718.

6 Aukcijska kuća Münzen und Medaillen A.G. – Monnaies et médailles s.a. Basel od broja 106 iz 1951. do broja 285 iz veljače 1968. (145 brojeva u 17 godina) ponudila je ukupno 8 primjeraka novca Romana III. Argira, od kojih su tri imala 4 točke u *lorosu*, a dva 5 točaka. U prodajnim katalogima Lanz, München od 12. prosinca 1990. do 6. lipnja 1994., Bogorodica nije imala aureole na dva primjerka, dok je pet primjeraka imalo 5 točaka u *lorosu*, a na tri su bile 4 točke. Aretusa katalog iz Lugana od 18. rujna 1993. ponudio je primjerak s 6 točaka u *lorosu*. Tvrtka Giulio Bernardi iz Trsta ponudila je u siječnju 1965. primjerak s 4 točke u *lorosu*.

1 Jakšić 1982, str. 173-184, 181.

2 Jakšić 1982, str. 181. Za dodatne podatke o Dobronji – Grguru, vidi str. 180-182 i pripadajuće bilješke.

koji se trenutno nalaze u muzejskim zbirkama u Splitu (AMS – 59, MHAS – 8), Šibeniku (1) i Zagrebu (AMZ – 13), tada je pronađeno ukupno 463 primjerka na području između Like i rijeke Neretve. Od svih tih histamenona samo je 81 sačuvan danas u gore navedenim muzejima.³²

Poznato je da hrvatski vladari nisu kovali svoj novac, a da su bizantski zlatnici ostali u neprekidnom optjecaju u srednjovjekovnoj hrvatskoj državi do početka 12 st., pa čak i kasnije.³³ Kako je F. Rački zabilježio, bizantski novac bio je međunarodno sredstvo plaćanja, a više od stotinu godina kasnije I. Goldstein će nazvati novac iz istoga razdoblja dolarom srednjega vijeka.³⁴ Prema F. Račkome, hrvatski vladari su priznavali “vladavinu istočnog Rimskog carstva, s kratkim prekidima, skoro do trećeg ili četvrtog desetljeća 11. stoljeća...”, i stoga nisu ni u svoje ime ni u ime hrvatske države kovali novac.³⁵

Emisija novca Romana III. Argira završila je njegovom smrću 1034. godine, što ne znači da je povučen iz uporabe, već je nastavio cirkulirati hrvatskom državom pod nazivom *romanat*, kako se spominje u dokumentima vezanim uz prodaju i kupovinu. Uz navedene, koristili su se i drugi nazivi za bizantske zlatnike, poput *solida*, *solida aureusa*, *solida romana*.³⁶ S obzirom da u zbirkama AMS-a uz nalaze *romanata* nema novca kasnijih careva, nemoguće je ustvrditi vrijeme njihova ukopa, i stoga – s obzirom na njihovo spominjanje u dokumentima – moramo prihvatiti činjenicu da su u Hrvatskoj dugo ostali u optjecaju, tj. nakon smrti Romana III. Argira 1034. godine, pa do kraja 11. stoljeća, a najvjerojatnije i uz kasnije carske emisije, čak duboko u razdoblje srednjega vijeka.³⁷

Prema I. Goldsteinu, društvene prilike u Hrvatskoj su se sredinom 11. stoljeća znatno poboljšale, kao rezultat povećanog zanimanja za poljoprivredu koje je slijedilo pripajanjem dijelova bivšega Bizantskog Carstva, kao i Slavonije. Poboljšani odnosi s Papom i Mađarima također su doveli do novih uvjeta i bližeg pristupa Europi,³⁸ što je dodatno ojačalo ekonomski razvoj. Uistinu treba imati na umu da je “najbolja manifestacija razvoja ranosrednjovjekovnih (i starohrvatskih) ekonomskih poslova ... spominjanje i korištenje zlata i zlatnog novca”, kako navodi I. Goldstein.³⁹ Navedeni isječak daje ponešto širu raspravu o ekonomskim uvjetima u hrvatskoj državi tijekom 11. stoljeća.

U potrazi za objašnjenjem velike količine histamenona Romana III. Argira, možemo navesti istoga autora: on smatra da su se u Hrvatskoj u 11. stoljeću, u doba kada su pokrenuti novi ekonomski trendovi, dogodile znatne promjene u stavu prema

zlatu i zlatnicima. Od tada pa nadalje zlato, posebice zlatnici, se češće spominje u pisanim izvorima toga vremena, gdje je kazna za nepoštivanje ugovora određena u zlatnicima, a ne u raznoj robi, kako je ranije bio slučaj.⁴⁰ Zanimljive su i sljedeće tvrdnje istoga autora: “da se u Hrvatskoj otprilike tijekom druge polovice 11. stoljeća razvila svijest o optčaju zlatnika i da ih određeni krugovi uistinu posjeduju. Izgleda da je ovo najvažniji i najbolji pokazatelj napretka”⁴¹ To potvrđuju brojni nalazi histamenona, posebno u Dalmatinskoj zagori, kao što je daleke 1895. godine zabilježio F. Bulić koji je izjavio da se može pretpostaviti postojanje određenog napretka i trgovine.⁴² Smještaj nalazišta uvelike pridonosi objašnjenju znatnoga broja histamenona na području južnog dijela Hrvatske. Raspoređeni su – prema mjestu nalaska – na karti u tri skupine: a) jedna se sastoji od nalazišta u okolici Zadra i unutrašnjosti oko Knina (8); b) druga je u unutrašnjosti i u blizini Trogira i Splita i pripadajućih otoka (Hvar, Vis i Biševo; 12 nalazišta); i c) treća je u području Neretve (nalazišta uz rijeku Neretvu, na otoku Palagruži te na sjeverozapadu prema Imotskom i u unutrašnjosti Biokova), koja je zbog skupnih nalaza najbrojnija.

Za zadarsko područje objašnjenje možemo pronaći u Dobronji i njegovim putovanjima u Konstantinopolj i darovima koje je primio od cara. Kada je N. Jakšić identificirao Dobronju s prokonzulom Grgurom, koji je uložio u gradnju ciborija u zadarskoj katedrali, jasna je mogućnost gdje je mogao biti utrošen novac koji je car dvaput darovao.⁴³ Ako je taj dar ili blago bilo uistinu veliko, možemo očekivati i nalaze histamenona na novim nalazištima osim onih pod brojem 1 – 8 na karti rasprostranjenosti, tj. od Ličkog Osika do Orlića (Knin). Potrebno je naglasiti da pojedina nalazišta na karti, Nin, Matak i Brgud nisu daleko od Zadra, i da su vjerojatno ekonomske i trgovačke veze između grada i unutrašnjosti bile jače od onoga što možemo zaključiti iz trenutnih nalazišta novca.

Najveći broj pojedinačnih nalaza nađen je na trogirsko-splitskom području, razumljivo, počevši od Salone/Solina šireći se prema unutrašnjosti i otocima. Siguran sam da su i ovi nalazi bili rezultat ekonomskih i ugovornih odnosa. Potrebno je i napomenuti da je histamenon položen u grob kao grobišni predmet u Danilu.⁴⁴ Još se nalaza histamenona može očekivati iz ovoga područja, posebice iz područja Solina, s obzirom na njegovu ulogu i značenje unutar starohrvatske države.

40 Goldstein 1995, str. 378.

41 Goldstein 1995, str. 379.

42 Bulić 1895, str. 78.

43 Jakšić 1982, str. 182 i 183.

44 Nalaz dolazi iz groblja koje se prostiralo zapadno, ispred crkve sv. Danijela u selu Danilu, antički Rider. Koliko se sjećam, jer sam slučajno bio prisutan, novac je pronađen u blizini glave kostura. Rezultati iskapanja nikada nisu objavljeni. Iskapanje je nadgledao D. Rendić – Miočević, poslije član HAZU, uz pomoć A. Ratkovića, tadašnjeg kustosa Gradskog muzeja u Šibeniku. – Navedeni novac je bio *histamenon* Romana III. Argira sa 5 točaka u lorosu, i jednim X grafitom. Zahvalan sam za ovu informaciju ravnatelju Gradskog muzeja u Šibeniku I. Pedišiću.

Neretvansko područje ima najveći broj histamenona, i tu se javlja problem kako objasniti toliku količinu histamenona pronađenih u tri skupna nalaza (385 primjeraka), uz dodatne pojedinačne nalaze od Klobuka, preko Vitine, do Imotskog i Zagvozda. Jesu li ti novci rezultat jake trgovačke aktivnosti ili možda predstavljaju posljedice neretvanskog gusarstva po Jadranu, u vidu napada na neki bizantski trgovački brod? Bilo bi korisno napomenuti još jednu mogućnost prodora bizantskih histamenona Romana III. Argira u unutrašnja područja Dalmacije. To se može odnositi na Ragusium, koji je u 11. stoljeću bio pod bizantskom vladavinom, i čija je mornarica sudjelovala u porazu saracenskih gusara 1032. godine. U tom smislu, zanimljiva epizoda bi se mogla odnositi na stratega Katalokosa iz Klazomene koji je bio u Dubrovniku 1042. godine, a s njim i bizantska ratna flota, kao i poraz stratega u bitci s dukljanskim knezom Vojislavom.⁴⁵

Općenito uzevši, čini mi se da najvjerojatniju mogućnost objašnjenja treba potražiti u činjenici da je ovaj novac odraz ekonomskih uvjeta koji su postojali u Hrvatskoj počevši s četvrtom dekadom, nastavivši se kroz čitavo 11. stoljeće. To je razdoblje kada se Hrvatska svim silama nastojala proširiti na bizantsku Dalmaciju, tako da se ta dva teritorija, jedan ograničen a drugi koji se širi, još više ujedine u jedinstvenu etničku i kulturalnu cjelinu.⁴⁶ To je bilo razdoblje snažnog napretka ekonomskog života koje se različito odrazilo na trgovačkim, arhitektonskim i kulturnim aktivnostima, o čemu svjedoče i navedeni numizmatički nalazi, kao i brojni literarni tekstovi.

45 Lučić 1975, str. 22-23.

46 Goldstein 1995, str. 343, 348.

POPIS NOVCA ROMANA III ARGIRA S CRTEŽIMA GRAFITA

Br.	Inv.br.	Težina	Avers	Revers	Nalazište
1	273	4,18	☉	☉ ☉	Klobuk
2	272	4,32	☉	☉ ☉	Klobuk
3	270	4,07	V IJ	☉	Klobuk
4	277	4,32	☉ ☉ ☉	A	Klobuk
5	278	4,34		V	Klobuk
6	271	4,31	V I	☉	Klobuk
7	259	4,34	☉	☉	Klobuk
8	263	4,36	☉ ☉	☉ V M	Klobuk
9	260	4,08	☉	☉	Klobuk
10	266	4,26	☉ ☉ ☉	☉	Klobuk
11	268	4,28	A	☉	Klobuk
12	261	4,31	V I	☉	Klobuk
13	258	4,30	☉	☉	Klobuk
14	265	4,29	+	N	Klobuk
15	262	4,31	#	N I W A	Klobuk
16	275	4,29	☉	☉	Klobuk
17	279	4,32	☉ ☉	☉ ☉	Klobuk
18	274	4,27	☉	= X	Klobuk
19	267	4,33	☉	A	Klobuk
20	257	4,31	☉		Klobuk
21	276	4,27	☉ N	N	Klobuk
22	267	4,35	☉ +		Klobuk
23	264	4,32	☉ ☉	☉	Klobuk
24	2311	3,97	☉ ☉ ☉	☉ ☉	Zagvozd
25	2794	3,96		☉	Čaporice
26	870	3,79	☉ +	☉	Dugopolje
27	869	4,35	☉		Okolica Narone
28	283	4,38			nepoznato
29	305	4,23	☉	☉	nepoznato
30	281	4,31		☉ ☉	nepoznato
31	256	3,58		☉	nepoznato
32	2695	4,42			nepoznato
33	285	4,37			nepoznato
34	248	4,32	☉ N		nepoznato
35	280	4,34			nepoznato
36	310	4,44			nepoznato
37	286	4,21		☉ ☉	nepoznato
38	790	4,01	☉		nepoznato
39	324	4,29	☉		nepoznato
40	311	4,33	☉ ☉		nepoznato
41	792	4,33		☉	nepoznato
42	254	4,32		☉	nepoznato
43	247	4,31			nepoznato
44	309	4,28	☉		nepoznato
45	769	4,33		☉	nepoznato
46	253	4,34			nepoznato
47	250	4,28			nepoznato
48	308	4,34			nepoznato
49	249	4,22	☉	☉	nepoznato
50	312	4,37			nepoznato
51	306	4,27			nepoznato
52	282	4,11	☉		nepoznato
53	255	4,08			nepoznato
54	284	4,00			nepoznato
55	251	3,79			nepoznato
56	793	4,09		☉	nepoznato
57	307	3,79		☉	nepoznato
58	252	4,30			nepoznato
59	791	4,19	☉	☉	nepoznato

Karta nalazišta histamenona Romana III. Argira u južnoj Hrvatskoj i Hercegovini

Karta 1.

1. Lički Osik	11. Divojevići	21. Starigrad (o. Hvar)	GRADOVI
2. Baška (o. Krk)	12. Ogorje Gornje	22. Vis	Zadar
3. Nin	13. Jabuka	23. Biševo	Trogir
4. Metak	14. Delongina glavica	24. Palagruža	Split
5. Nadin	15. Čaporice	25. okolica Narone	Dubrovnik
6. Brgud	16. Dugopolje	26. Vitina	
7. Knin (Spas)	17. Poljica	27. Klobuk	
8. Orlić	18. Zagvozd	28. Dreženica	
9. Vrpolje	19. Imotski		
10. Danilo	20. Solin		

KATALOG NOVCA ROMANA III. ARGIRA

Kat. br. Inv.br.	Težina Tip	Diameter Axis	Avers	Revers
1. Ostava Klobuk				
Loros sa 7 točaka				
1 273	4,18 R	24 180	+IHSXISREX REYNANTIHM Krist (s bradom) s križnim nimbusom, obučen u stolu i kolobion, desnom rukom blagoslivlja, Evanđelja u lijevoj ruci, sjedi frontalno u prijestolju s naslonom. Dvostruki rub. X bliže K	ΘCEBOHOΘ' - RWMANW Bogorodica s nimbusom, stoji, odjevena u stolu i maforion kruni Romana III. (s bradom) koji stoji ispred obučen u sakos i loros; desna ruka na njegovim prsima, lijevom rukom drži kuglu iznad koje je križ. MO u sredini iznad. ∴ Lik Bogorodice je vitak. A prekriveno.
Loros sa 6 točaka				
2 272	4,32 S	24 180	X poput K.	' -- + Lik Bogorodice je bliži onima sa 5 točaka ili 4 točke u lorosu.
3 270	4,07 S	23 180	X poput K.	' -- Kao i gore navedeno.
4 277	4,32 U	23 6	Λ M	' -- M Λ Ψ
5 278	4,34 V	24 180	A prekriveno.	' -- ∴ ω M Λ Križ iznad kugle. Lik Bogorodice je vitak kao i kod br. 1.
6 271	4,31 S	23 180		' -- ∴ Vitak lik Bogorodice.
Loros sa 5 točaka				
7 259	4,34 K	24,5 180	Λ M	' -- ∴ ω M Λ Zdepast lik Bogorodice.
8 263	4,36 O	25 210	A prekriveno.	' -- ∴ ω M
9 260	4,08 M	24 210	M	' -- ∴ ω M
Loros sa 4 točke				
10 266	4,26 R	23,5 210	Legenda je prilično istrošena.	' ∴ Loše ugravirana slova.

- Broj bilježaka odnosi se na kataloški broj. – S obzirom da u navedenoj literaturi nisu uvijek dane oznake skraćanja (kratice ili ligature) prvo će se posvetiti pažnja točkama u lorosu, a zatim drugim obilježjima (kalupima, kriticama itd.)
BNP 43/CP/07.
- DOC 1 b.; prikaz Bogorodice je blizak onima sa 5 ili 4 točke u lorosu.
- Delonga br. 41.
DOC 1 c. 2-4.
- 8-9. DOC 1 c. 1 i 5.
- Delonga br. 46.; Mirnik br. 14 – 17.; DOC 1 d. 9, 14, 15.

Kat. br. Inv.br.	Težina Tip	Diameter Axis	Avers	Revers
11 268	4,28 Q	25 180	∩ Duboko urezan grafit A.	' -- ∴ Točka na donjem rubu lorosa.
12 261	4,31 D	24 180	∩	' -- Bez' WM Točka kao i kod broja 11. (.)
13 258	4,30 K?	24 210	∩ Samo jedna točka umjesto : uz naslon prijestolja.	' -- ∴ WM Λ
14 265	4,29 P	24,5 180		' -- Bez' A WM Točka u lorosu kao i kod br. 11.
15 262	4,31 N	24 180	X poput Λ ∩ Grafiti preko Kristova lica.	' -- Bez' ∴ Grafiti između kuglica i oboda.
16 275	4,29 Q	24 180		' -- Bez' ∴ WM
17 279	4,32 Z	24 180	A M	' -- ∴ WM Grafiti između stopala.
18 274	4,27 T	24 210	Slova uglavnom nečitka.	' -- + ∴ WM
19 267	4,33 L	24 180	Δ	' -- + ∴ WM
20 257	4,31 L	24,5 180	X=H ili N M	' -- ∴ WM Λ
21 276	4,27 E?	24 210	M	' -- ∴ ' ispred Θ (na lijevo): WM Λ
22 267	4,35 D	24 210	Nejasna, nečitka legenda.	' -- Bez' Nimbus od malih kuglica. ∴ M Ψ Točka na najdaljem rubu lorosa.

- Grafit je bio jako duboko urezan na aversu.
Mirnik br. 18-25.
DOC 1 d. 8 i 12.
- Delonga br. 39, 43, 44.
DOC 1 d. 3, 9, 14.
- DOC 1 d. 8, 12.
- Delonga br. 39, 45.
DOC 1 d. 11, 16.
- Delonga br. 44.
- Dva različita znaka skraćanja.
- DOC 1 d. 11, 16.
- DOC 1 d. 2, 5, 6.
- Bogorodičin nimbus sastoji se od malih kuglica. Na kraju lorosa je točka (.)

Kat. br. Inv.br.	Težina Tip	Diameter Axis	Avers	Revers
23 264	4,32 K	23 180	Nejasna, nečitka legenda.	→ Bez' ⋄
2. Nalazište Zagvozd				
Loros sa 5 točaka				
24 2311	3,97 N/N	24 180	N namjesto R. 4 grafita. m	' → ⋄ Možda prijelazni tip. Lik Bogorodice je sličan onima sa 6-8 točaka u lorosu.
3. Nalazište Čaporice				
Loros sa 4 točke				
25 2794	3,96 C/C	24 180		' → ⋄ ψm
4. Nalazište Dugopolje				
26 870	3,79 M/M	23 210	A m	' -- ωmλ ⋄
4. Okolica Narone				
27 869	4,35 L/L	23 210	m	Bez' ⋄ ωmλ
Nepoznato nalazište				
Loros sa 8 točaka				
28 283	4,38 Y	25 180	Prekovan.	' -- ⋄ ω Vitki lik Bogorodice.
Loros sa 6 točaka				
29 305	4,23 A/A	23 210	Nejasna slova.	' -- + ωωλ Lik kao i gore.
30 281	4,31 X	23 180	Legenda plitko otisnuta.	' → ⋄ ωmλ
Loros sa 5 točaka				
31 256	3,58 K	22 210	Valovita površina, pričvršćena na kuglice.	' -- + ωmλ Lik Bogorodice je varijanta između onih sa 5 i sa 6 točaka u lorosu.
32 2695	4,42 E?	23,5 210	H poput N.	' namjesto' -- ⋄ ωmλ Lik Bogorodice sličniji je onima sa 4 točke u lorosu.

24. Delonga br. 41.
DOC 1 c. 1. – Lik Bogorodice je u donjem dijelu sličan onima čiji loros ima između 6 i 8 točaka.

25. DOC 1 d. 1, 16.

28. Delonga br. 40.
DOC 1 c. 3.

29. DOC 1 c. 6.

30. DOC 1 c. 9.

31. Delonga br. 46.

DOC 1 c. 1.

32. DOC 1 c. 1.

Kat. br. Inv.br.	Težina Tip	Diameter Axis	Avers	Revers
33 285	4,37 B/B	24 180	Tri do četiri kruga, dislocirano tijekom kovanja.	Bez' → + ωm
Loros sa 4 točke				
34 248	4,32 B	25/23 180	Točka (.) na dnu lorosa.	Bez' -- ⋄
35 280	4,34 L	24 180	m	Bez' -- ⋄ ωmλ Bogorodica ima ⋄ na lijevom ramenu.
36 310	4,44 E/E	23,5 180	N u obliku U, dvaput.	Bez' -- ⋄ Zdepasti lik Bogorodice.
37 286	4,21 P/P	24,5 210		Bez' -- ⋄ Točka (.) izvan lorosa. ωmλψ Dva različita Ω slova.
38 790	4,01 H/H	25 180	A	' -- ⋄ ωmλω Lik Bogorodice nešto manje zdepast.
39 324	4,29 I	23 210		' -- ⋄ ωm
40 311	4,33 F/F	23/22,5 210	Bez' : na rubovima naslona za ruke. Pričvršćen?	' -- ⋄ ψ
41 792	4,33 I/I	24 180	Nasloni za ruke imaju svaki po jednu točku umjesto tri. --	' -- ⋄ ωmλ
42 254	4,32 H	24 180	m Perforiran.	' [-] [M] θ ⋄ ωm
43 247	4,31 A	24 210	m	' -- ⋄ ωm
44 309	4,28 D/D	23 180	Oštećen savijanjem.	' → ⋄ ωm
45 769	4,33 Z	24 180		Bez' → ⋄

34. Točka na rubu lorosa (.). Vidljiv je bivši inventarni broj A 653. Nije uvijek moguće identificirati ove novce prema Delongi, DOC ili BNP jer u tim radovima nije naznačeno postojanje ili nepostojanje apostrofa nakon ...HQ, kao ni oblik kratice (ligature) -- ili --. AMS br. 34-44., Mirkic br. 18-25.

38. Točka izvan lorosa.

39. Kao i gore.

43-44. Kao br. 41.

45. DOC 1 d. 11, 16.

Kat. br. Inv.br.	Težina Tip	Diameter Axis	Avers	Revers
46 253	4,34 G	24 180	R poput n. Polukružni završeci naslona za ruke.	Bez: → ⊕ ωM
47 250	4,28 D	24 180		→ ⊕ Kao i gore.
48 308	4,34 C/C	23,5 210		→ ⊕ ωM
49 249	4,22 C	24 180	R poput n.	→ ⊕ Slova kao i gore.
50 312	4,37 G/G	24 180		→ ⊕ Slova kao i kat. br. 48.
51 306	4,27 C/C	24 180		→ ⊕ Slova kao i kat. br. 48.
52 282	4,11 Q	23 180		→ ⊕ Slova kao i kat. br. 48.
53 255	4,08 I	23,5 180		→ ⊕ Slova kao i kat. br. 48.
54 284	4,00 Q	24 180		→ ⊕ Slova kao i kat. br. 48.
55 251	3,79 E	25 180	A Dislocirano tijekom kovanja, valovito.	→ ⊕ Slova kao i kat. br. 48.
56 793	4,09 K/K	24 210	A	Bez: → ⊕ ωMω
57 307	3,79 C/C	24,5 180	A M	Bez: → ⊕ ωM
58 252	4,30 F	24 210	Oštećena legenda.	Bez: → ⊕
Loros sa 3 točke				
59 791	4,19 H/H	24 180	· · Legenda oštećen pritiskom.	→ ⊕

46-47. DOC 1 d. 11, 16.
48. DOC 1 d. 2, 5, 6.
49-55. DOC 1 d. 11, 16.
56. DOC 1 d. 2, 5, 6.
57. DOC 1 d. 11, 16.
58. DOC 1 d. 2, 5, 6.
59. Do danas jedinstven. Nije zabilježen u Delonga, Mirnik, DOC, BNP, BMC.

Prijevod s engleskog: Jasminka Babić

Tabla 1. (fotografije T. Seser, obrada fotografija i tabli B. Pender)
M 1,5:1

Tabla 2. 1-23. Histamenoni Romana III. Argira u Arheološkom muzeju u Splitu, ostava iz Klobuka
M 1,5:1

Tabla 3.
M 1,5:1

Tabla 4.
M 1,5:1

Tabla 5. 24-59. Histamenoni Romana III. Argira u Arheološkom muzeju u Splitu
M 1,5:1

Literatura

Bulić 1913

F. Bulić, *Un piccolo ripostiglio di monete bizantine*, Bulletino di archeologia e storia dalmata, vol. XXXVI, Split 1913, 60.

Delonga 1981

V. Delonga, *Bizantski novac u zbirci Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika*, Starohrvatska prosvjeta, ser. III, vol. 11, Split 1981, 201-228.

Goldstein 1988

I. Goldstein, *O etapama u razvoju hrvatskog društva i o periodizaciji hrvatske povijesti do 13. stoljeća*, Historijski zbornik, XLI(1), Zagreb 1988, 253-279.

Goldstein 1995

I. Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Historiae, knjiga 1, Zagreb 1995.

Grierson 1973

P. Grierson, *Catalogue of The Imperial Byzantine Coins in The Dumbarton Oaks Collection*, Vol III, part 2, Washington 1973.

Jakšić 1982

N. Jakšić, *Solidus romanatus na istočnoj Jadranskoj obali*, Starohrvatska prosvjeta, III ser., sv. 12, Split 1982, 173-184.

La Redazione (F. Bulić) 1895

Ritrovamenti antichi nel preesistito Circolo di Spalato, Bullettino di archeologia e storia dalmata, vol. XVIII, Split 1895, 78.

Laušić 1989

A. Laušić, *Pripadnost i uloga srednjovjekovnih Poljica u vrijeme narodnih vladara*, Radovi zavoda za hrvatsku povijest, vol. 22, Zagreb 1989, 23-48.

Lučić 1975

J. Lučić, *Dubrovčani u jadranskom prostoru od VII stoljeća do godine 1205.*, Rad Jugoslavenske akedemije znanosti i umjetnosti, knjiga 369, Razred za društvene djelatnosti, knjiga XVII, Zagreb 1975, 5-38.

Mandić, Ananijev, Morrisson

1994
L. Mandić, J. Ananijev, C. Morrisson, *Un trésor d'hyperpères du XIIIe siècle trouvé à Čanakli près de Strumica (Macédoine orientale)*, Revue numismatique, Vle série-tome XXXVI année 1994, Paris 1994, 155-169.

Miletić 1980
N. Miletić, *Reflets de l'influence byzantine dans les trouvailles paléoslaves en Bosnie-Herzégovine*, Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave, Tome II, Bratislava 1980, 287-306.

Mirnik 1981

I. Mirnik, *O skupnom nalazu bizantskog novca 10.-11. stoljeća iz Mataka kod Nina*, Numizmatičke vijesti, XXIV, br. 35, Zagreb 1981, 29-35.

Morrisson 1970

C. Morrisson, *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque nationale*, Vol. II, Paris 1970.

Ostrogorski 1969

G. Ostrogorski, *Istorija Vizantije*, Beograd 1969.

Rački 1877

F. Rački, *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagreb 1877.

Rački 1890

F. Rački, *Nutarnje stanje hrvatske države prije XII. stoljeća*.
IV. Državno uređenje, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga XCIX, Zagreb 1890, 73-128.

Rubić 1929

I. Rubić, *Palagruža*, Jadranska straža, VII. god., Split 1929, 103-105.

Šišić 1925

F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925.

Wroth 1908

W. Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum*, Vol. II, London 1908.

Summary

The Coinage of Romanos III Argyros in the Archaeological Museum in Split

Key words: histamenoï, Romanos III Argiros, hoard from Klobuk, dots on loros, graffiti

A large number of histamenoï (59 coins) of Romanos III Argyros in the Numismatic cabinet of the Archaeological Museum in Split *has* inspired the author to examine and publish them for the first time.

The introductory part gives the survey of numerous gold coinage of the Byzantine emperors from the destruction of Salonaë, i.e from Heraclius' rule to and including the short rule of Romanos III Argyros (1028 – 1034).

Comparing the large quantity of Romanos' histamenoï in the AMS with other collections in the world such as Dumbarton Oaks, Bibliothèque nationale Paris, British Museum, the author implies the collection of the AMS Cabinet to be the largest one concerning the examples of the aforementioned emperor.

The information in the AMS about the sites is truly modest; there is actually only one hoard of 23 coins from Klobuk near Ljubuški. Individual finds come from Zagvozd, Čaporice, Dugopolje and vicinity of Narona, while for the majority the site is unknown (32). More coins belonging to this emperor were found in the inland Dalmatian area (Ogorje Gornje, Jabuka, Osoj), as well as other places, but they were not purchased by the AMS (note 14).

Examining the coins, the author draws attention to the number of dots on loros and gives the survey of the ones that have 8 dots, 6, 5, 4 or even 3 dots, which is according to the available literature the only example known so far.

As far as size and weight are concerned, it can be stated that the largest number of the coins in Split collection have diameter between 23,5 and 25 mm, while their weight ranges from 4,31 to 4,40 gr., which corresponds well to the coins kept in other museums.

As far as dies used for minting of these coins are concerned, the author has labeled them with letters (A-Z, A/A – O/O), and it can be presumed that 39 different dies were used.

The author has, according to the possibilities, tried to show as accurately as possible, different forms of the letters A, M and w. Also, he has brought to attention the artistic representation of the throne as well as its vertical surfaces with different number of dots, which gave basis for determining the number of used dies.

Particular characteristic of hisamenoï of Romanos III Argyros is that there is a large number that have graffiti on them. They can be seen on 44 histamenoï, 25 of them have graffiti on both sides, 10 only on obverse and 9 on reverse. 15 examples have no graffiti.

Large number of graffiti on these histamenoï raise a lot of questions: are they perhaps simultaneous to the emission, thus denoting the workshop or perhaps the quality of gold used for minting; or were they marked later by certain merchants in order to systematize their funds or denote the quality of coins (quantity of copper or silver in them)? For the time being, these questions cannot be answered definitely or precisely.

The coinage of Romanos III Argyros has exclusively appeared along the coast of the Eastern Adriatic coast or in its hinterland or the part of Herzegovina west of the southern Neretva, starting with Baška on Krk to the unknown site in southern Dalmatia, probably near Dubrovnik. The coinage appears in 28 sites, whether as an individual find or in a larger group as a hoard. (See the map). According to the available data, the final sum of the found (but not preserved) histamenoï in Croatia and Herzegovina would be 463 coins, but in Croatian museums only 81 example is kept (note 32).

Histamenon of Romanos III Argyros (1028 – 1034), in the mediaeval documents known as *romanatus*, was highly valued at that time all over the world as well as within the Croatian state (notes 33-36). However, during the 11th century social and economic circumstances in Croatia greatly improved, which may be one of the reasons why such a large quantity of gold coins from that period could be preserved in different areas (notes 37 – 42). Therefore three groups of sites where coins of this emperor were found, can be formed according to their geographic location: a) around Zadar, b) between the rivers of Krka and Cetina and c) west of the southern Neretva which is the area where the largest number of Romanos' histamenoï were found.

Translation: Jasminka Babić